

Ю. Бут,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Науково-дослідного інституту публічного права

ЮРИДИЧНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЯК СКЛADOVA ЗАСАДИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Постановка проблеми. Юридична визначеність законодавства є гарантією ефективної дії загальноправової засади верховенства права. Адже відповідно до положень ч. 3 Конституції України головним обов'язком держави є утвердження та забезпечення прав і свобод людини; забезпечення прав і свобод, крім усього іншого, потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод [1]. При цьому, забезпечення реалізації вимог принципу правової визначеності є запорукою ефективної реалізації та захисту прав людини [2, с. 55].

Ознака юридичної визначеності характеризує якість розуміння закону та однозначність його застосування. Так, Європейський суд з прав людини у справі «Щокін проти України» 2011 року зазначив, що верховенство права є одним із основоположних принципів демократичного суспільства та притаманний усім статтям Конвенції. Відсутність в національному законодавстві необхідної чіткості та точності, які зумовили можливість різного тлумачення правових норм, порушує вимогу «якості закону», передбачену Конвенцією, та не забезпечує адекватний захист від свавільного втручання публічних органів державної влади у права людини (п. 56) [3].

Стан дослідження. Верховенство права загалом та юридичну

визначеність зокрема досліджували такі науковці як Я. О. Берназюк, С. П. Головатий, В. Г. Гончаренко, О. М. Дроздов, М. І. Козюбра, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, В. В. Михайленко, В. Т. Нор, А. М. Приймак, П. М. Рабинович, В. В. Рожнова, В. Т. Тертишник, О. С. Ткачук, С. В. Шевчук та інші. Варто також зауважити на працях зарубіжних науковців, зокрема: Р. С. Аллана, Т. Бінгема, А. В. Дайсі.

Вказані вище вчені зробили вагомий внесок у розробку засади верховенства права, визначення та характеристики її основних ознак, зокрема і ознаки юридичної визначеності законодавства. Втім, ознака юридичної визначеності потребує окремої уваги, зокрема і через призму кримінальних процесуальних правовідносин.

Метою цієї статті є характеристика юридичної визначеності кримінального процесуального законодавства як складової верховенства права, виокремлення її основних ознак та з'ясування її значення для правозастосовної практики загалом, та кримінального процесу зокрема.

Виклад основного матеріалу. Британський вчений А. В. Дайсі наприкінці XIX сторіччя розробив теорію верховенства права та виділив три стрижневі характерні ознаки цього правового явища. Перша – нікого не може бути покарано, крім як за порушення приписів права, які мають бути однозначними і передбаченими, з тим щоб скеровувати дії

що текст закону має бути легкодоступним. Нормативний акт має бути, за можливості, доведено до загального відома ще до його застосування (п. 44) [6, с. 29]. Зокрема, у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Фельдман проти України» 2010 року вказано, що згідно з критерієм якості приписи права мають бути доступними для заінтересованої особи, яка могла б передбачати наслідки їх застосування щодо себе, та не суперечити принципам верховенства права (п. 23) [11].

Окрім цього, цілком справедливо ключовою ознакою юридичної визначеності визнається вимога (як принцип) передбачуваність правових норм. Передбачуваності закону приділяється окрема увага у Доповіді Венеційської Комісії 2011 року та вказується, що юридична визначеність вимагає, щоб метою правових норм було також забезпечення передбачуваності ситуацій та правовідносин. При цьому органи державної влади зобов'язані додержувати приписів запроваджених нормативних актів та застосовувати їх передбачно й послідовно. Передбачуваність означає, що нормативний акт має бути передбачуваним стосовно своїх наслідків: його має бути сформульовано з достатньою мірою чіткості та зрозумілості з тим, щоб суб'єкти права мали змогу регулювати свою поведінку згідно з законодавчими нормами [6, с. 29].

Тобто, під час кримінального провадження передбачуваністю дозволяє учасникам кримінальних процесуальних правовідносин розуміти наслідки реалізації ними своїх процесуальних прав та повноважень та бути впевненими у своїх очікуваннях щодо їх змісту та обсягу.

Отже, кожен учасник кримінального провадження відповідно до конкретних кримінальних процесуальних правовідносин має орієнтуватися в тому, яка саме норма Кримінального процесуального кодексу застосовується у певному випадку, та мати

чітке розуміння щодо настання конкретних правових наслідків у відповідних правовідносинах з огляду на розумну та передбачувану стабільність правових норм.

Так, у рішенні Конституційного Суду України наголошується, що складником принципу юридичної визначеності як вимоги верховенства права є принцип правомірних сподівань, який, за тлумаченням Венеційської Комісії, виражає ідею, що органи публічної влади повинні додержуватись не лише приписів актів права, а й своїх обіцянок та пробуджених у особи сподівань; згідно з доктриною правомірних сподівань – ті, хто чинить добросовісно на підставі права, яким воно є, не повинні відчувати краху надій щодо своїх правомірних сподівань. Юридичну визначеність за доктриною правомірних сподівань слід розуміти як право особи розраховувати не лише на стабільність приписів актів права, чітке розуміння юридичних наслідків їх застосування, а також на послідовність законодавця в питаннях регулювання певних правовідносин [9].

Тобто, вимога «правомірного сподівання» як ознака юридичної визначеності законодавства передбачає, що держава загалом повинна додержувати взятих на себе зобов'язань. Під час здійснення кримінального провадження цей обов'язок покладається на органи досудового розслідування, прокуратури та суду.

Окрім цього, юридична визначеність також вимагає додержання принципу остаточності судового рішення. Це підтверджується рішенням Європейського суду з прав людини у справі «Горнсбі проти Греції» 1997 року, де наголошується, що п. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини проголошує «право на справедливий суд». Однак, це право було б ілюзорним, якби правова система Договірної держави допускала, щоб остаточне судове рішення, яке має обов'язкову силу, не виконувалося (п. 40) [12].

Отже, юридична визначеність кримінального процесуального закону є істотною умовою довіри до діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду, які зобов'язані додержувати приписів кримінального процесуального законодавства та застосовувати їх передбачувано й послідовно. Окрім цього, для ефектної реалізації положення юридичної визначеності важливо щоб текст закону був легкодоступним для ознайомлення з ним учасників кримінального провадження, а судові рішення відповідали вимозі остаточності.

Варто також зауважити, що категорією «юридична визначеність» досить часто оперує Конституційний Суд України при тлумаченні законодавства та перевірки відповідності його норм нормам Основного Закону. Адже в ч. 1 ст. 8 Конституції України задекларовано засаду верховенства права, де передбачено що «в Україні визнається і діє принцип верховенства права» [13].

Так, у рішенні Конституційного Суду України від 16 листопад 2022 року наголошується, що однією з вимог принципу верховенства права (правовладдя) є вимога юридичної визначеності (як принцип). Принцип юридичної визначеності є істотно важливим у питаннях дієвості верховенства права (правовладдя). При цьому юридична визначеність тлумачиться як чіткість та зрозумілість у викладенні норм актів права, унаслідок чого кожна особа має впевненість у розумній стабільності норм права, передбачності ситуацій та інших юридичних наслідках застосування таких норм (п. 4.4) [14].

Отже, вищенаведене свідчить, що юридична визначеність як обов'язкова ознака, верховенства права вимагає від законодавця при формулюванні правових норм чіткості, зрозумілості, однозначності та їх передбачуваності (прогнозованості) для забезпечення стабільного правового становища людини (п. 4.3) [15].

Аналіз вищенаведених рішень Конституційного Суду України дозволяє виокремити основні вимоги до законодавства, які є критеріями визначення його відповідності засаді юридичної визначеності. Зокрема, кримінальне процесуальне законодавство вважається юридично визначеним, якщо його положення відповідають таким критеріям: 1) чіткість та зрозумілість; 2) однозначність тлумачення; 3) передбачувана (прогнозована) стабільність; 4) легітимність очікуваних результатів.

Слід також звернути увагу, що юридична визначеність законодавства є гарантією верховенства права при тлумаченні його норм, зокрема і норм Кримінального процесуального кодексу України. Так, Я. О. Берназюк зазначає, що якщо при тлумаченні законодавства судом буде встановлено, що окремі положення закону не відповідають критерію «якість закону», то суд має застосувати найбільш сприятливий для особи спосіб тлумачення закону [16]. На це вказує і Велика Палата Верховного Суду у постанові від 6 листопада 2018 року, де зазначено, що норми законодавства, які допускають неоднозначне або множинне тлумачення, завжди трактуються на користь особи [17].

Тобто при відсутності чіткості законодавчих норм чи наявності колізій необхідно застосувати найбільш сприятливий для особи спосіб тлумачення цих норм права. Окрім цього, слід відмітити, що при подоланні колізій законодавства враховується вимога ієрархічності, а при наявності конкуренції між різними правами різних учасників кримінального провадження перевага має надаватися більш важливому процесуальному закону.

Висновки. Хоча Кримінальний процесуальний кодекс України і не оперує терміном «юридична визначеність», ця вимога є обов'язковою для кримінального процесуального законодавства. Адже вона є істотною умо-

вою довіри до діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду, які зобов'язані додержувати приписів кримінального процесуального законодавства та застосовувати їх передбачувано й послідовно. Текст кримінального процесуального законодавства відповідає вимозі юридичної визначеності, якщо він відповідає таким критеріям: чіткість та зрозумілість, однозначність тлумачення, передбачувана стабільність, легітимність очікуваних результатів. Важливо, щоб текст закону був легкодоступним, а судові рішення відповідало вимозі остаточності. При відсутності чіткості законодавчих норм чи наявності колізій необхідно застосувати найбільш сприятливий для особи спосіб тлумачення норм кримінального процесуального законодавства.

У статті охарактеризовано вимогу юридичної визначеності кримінального процесуального закону як одну із обов'язкових складових елементів засади верховенства права. Зауважується, що вимога юридичної визначеності є суттєво важливою в питанні довіри до судової системи та ключовою умовою забезпечення справедливого судочинства. Юридична визначеність дозволяє учасникам кримінальних процесуальних правовідносин передбачати наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх очікуваннях щодо того, що кримінальні процесуальні права та повноваження, їх зміст та обсяг будуть реалізовані.

Здійснено системний аналіз рішень Конституційного Суду України та встановлено основні правила тлумачення юридичної визначеності. Юридичну визначеність кримінального процесуального законодавства слід розуміти через такі її складові елементи: чіткість, зрозумілість, однозначність норм права; право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабіль-

ність наявного законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (легітимні очікування).

Зауважується, що кожен учасник кримінального процесу відповідно до конкретних обставин має орієнтуватися в тому, яка саме норма права застосовується у певному випадку, та мати чітке розуміння щодо настання конкретних правових наслідків у відповідних правовідносинах з огляду на розумну та передбачувану стабільність норм права. Юридична визначеність передбачає додержання принципу остаточності судового рішення.

Аналіз кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики дозволив стверджувати, що при подоланні колізій законодавства враховується вимога ієрархічності, а при наявності конкуренції між різними правами різних учасників кримінального провадження перевага має надаватися більш важливому процесуальному закону.

Ключові слова: засади кримінального провадження, верховенства права, юридична визначеність, передбачуваність правових норм, кримінальне провадження.

But Yu. Legal certainty of criminal procedural legislation as a component of the rule of law

The article characterizes the requirement of legal certainty of the criminal procedural law as one of the mandatory components of the principles of the rule of law. It is noted that the requirement of legal certainty is essential in the issue of confidence in the judicial system and a key condition for ensuring fair trial. Legal certainty allows participants in criminal procedural legal relations to foresee the consequences of their actions and be confident in their expectations that criminal procedural rights and pow-

ers, their content and scope will be realized.

A systematic analysis of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine has been carried out and the basic rules for interpreting legal certainty have been established. The legal certainty of criminal procedural legislation should be understood through its constituent elements: accuracy, clarity, unambiguity of the rules of law; the right of a person in his actions to rely on reasonable and predictable stability of existing legislation and the ability to foresee the consequences of the application of the rules of law (legitimate expectations).

It is noted that each participant in the criminal process, in accordance with specific circumstances, should be guided by what rule of law applies in a particular case, and have a clear understanding of the occurrence of specific legal consequences in the relevant legal relations, taking into account the reasonable and predictable stability of the rules of law. Legal certainty implies compliance with the principle of finality of a court decision.

The analysis of criminal procedural legislation and law enforcement practice allowed us to assert that when overcoming conflicts of law, the requirement of hierarchical nature is taken into account, and in the presence of competition between the different rights of different participants in criminal proceedings, preference should be given to more important procedural law.

Key words: principles of criminal procedure, rule of law, legal certainty, predictability of legal norms, criminal proceedings.

Література:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» від 24 грудня 2004 року

№ 22-рп/2004. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-04#Text>

2. Приймак А. М. Принцип правої визначеності: поняття та окремі аспекти. Наук. записки нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». К., 2010. Т. 103: Юридичні науки. С. 53–55.

3. Справа «Щокін проти України» (заяви № 23759/03 та № 37943/06) рішення Європейського суду з прав людини від 14 жовт.2010 року. Остаточне 14 січ. 2011 року. Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text

4. Albert Venn Dicey. Introduction to the Study of the Law of the Constitution (LF ed.) [1915]. URL : <http://oll.libertyfund.org/titles/dicey-introduction-to-the-study-of-the-law-of-the-constitution-lf-ed.>

5. Tom Bingham. The Rule of Law. URL: https://books.google.com.ua/books?id=6UsjX-IUJ4C&pg=PT8&hl=ru&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false

6. Доповідь Венеційської Комісії «Про правовладдя», ухвалена на 86-му пленарному засіданні (25–26 березня 2011 року). Право України. 2019. № 11. С. 14-38.

7. Верховенство права : доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні, Венеція, 25–26 берез. 2011 р. Право України. 2011. № 10. С. 168–184.

8. Михайленко В.В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 281 с.

9. Рішеннях Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою товариства з обмеженою відповідальністю «Метро Кеш Енд Кері Україна» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців 24, 25, 26 розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення деяких положень та усунення суперечностей, що виникли при прийнятті Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» від 23 березня 2017 року № 1989-VIII. від 5 черв. 2019 року № 3-р(І) / 2019. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19#Text>

10. Ткачук О. С. Класифікація елементів права на справедливий суд:

національна теорія та практика Європейського Суду з прав людини. Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Вип. 1. С. 71–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjiv_2016_1_16

11. *Справа «Фельдман проти України»* (заяви № 76556/01 та 38779/04) рішення Європейського суду з прав людини від 8 квітня 2010 року. Остаточне від 8 лип. 2010 року. Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_613#Text

12. *Справа «Горнсбі проти Греції»* (Case of Hornsby v. Greece) : рішення Європейського суду з прав людини від 19 берез. 1997 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079

13. Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р. ; із змін та допов. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Приватного акціонерного товариства „Одестеплокомуненерго“ щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису статті 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (щодо непорушності права власності) від 16 лист. 2022 року № 9-р(II)/2022. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-22#Text>

15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців тринадцятого, чотирнадцятого пункту 32 розділу I Закону України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи" та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу першого підпункту 164.2.19 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу України (справа про оподаткування пенсій і щомісячного довічного грошового утримання) від 27 лют. 2018 року № 1-р/2018. Верховна Рада України. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-18#Text>

16. Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. Судово-юридична газета. 2020. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/182593-kategoriya-yakist-zakonu-yakskladova-printsipu-verkhovenstva-prava-tagarantiya-zastosuvannya-sudom-nauibilshspriyatlivogo-dlya-osobi-tlumachennya-zakonu>

17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06 лист. 2018 року у справі № 812/292/18. ІПС ЛІГА: ЗАКОН. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/77911136>